

PODSTAWY TEORETYCZNE WYZNACZANIA I KSZTAŁTOWANIA OBRZEŻY GÓRSKICH PARKÓW NARODOWYCH — NA PRZYKŁADZIE PIENIŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Aleksandra Bogucka

Zakład Ochrony Przyrody PAN w Krakowie

Karpackie ziemie górskie stanowią wyodrębniający się wśród innych terenów Polski region fizyczno-gospodarczy, w którym cechy środowiska przyrodniczego miały wpływ na wykształcenie się warunków społeczno-ekonomicznych. Badania nad stopniem zależności między warunkami środowiska przyrodniczego i czynnikami gospodarczymi, prowadzone na obszarze ziem górskich województwa krakowskiego przy pomocy metod ilościowych stosowanych zarówno do analizy zjawisk przyrodniczych, jak i ekonomicznych wykazały, że obszary silnie i bardzo silnie związane z warunkami przyrodniczymi zajmują tu ok. 65% powierzchni regionu. Natomiast przy włączeniu do nich terenów przejściowych, o średnim stopniu współzależności — ok. 80% powierzchni regionu karpackiego. Stwierdzenie to ma podstawowe znaczenie dla kształtowania i rozwoju głównych funkcji tych obszarów. Do funkcji tych należą: szeroko pojęta rekreacja, której rozwojowi sprzyjają zdrowotne właściwości klimatu górskiego oraz znaczne zasoby wód mineralnych, gospodarka wodna i gospodarka rolno-leśna.

W obrębie regionu karpackiego zachodzi jednak nieraz daleko idące zróżnicowanie cech fizyczno-przyrodniczych, na które nakłada się zróżnicowanie struktury społeczno-ekonomicznej. Powoduje to konieczność stosowania różnych systemów gospodarczych i określenia różnej hierarchii poszczególnych funkcji na różnych obszarach ziem górskich. Jest to warunek harmonijnego rozwoju działalności człowieka w środowisku przyrodniczym, zmierzającego do wykorzystania potencjalnych wartości poszczególnych terenów w stopniu optymalnym.

Odpowiednio prowadzone studia specjalistyczne z różnych dziedzin naukowych, ujęte następnie w sposób syntetyczny w studiach regionalnych, stanowią podstawę właściwej polityki gospodarczej.

Ziemie górskie wymagają szczególnie tego typu badań, gdyż tu właśnie problem kompleksowych ujęć przyrodniczych w relacji do działalności człowieka jest niezbędny dla ustalenia prawidłowej struktury

funkcjonalnej terenu. Analiza działalności człowieka na wymienionych obszarach sięgać musi zarówno w przeszłość — dla zrozumienia współczesnych stosunków społeczno-ekonomicznych i stanu zasobów przyrody — jak i w przyszłość, w opracowaniach prognostycznych, często alternatywnych, dających przybliżony obraz możliwych układów planistycznych w relacji: środowisko przyrodnicze — człowiek.

Wśród różnych obszarów karpackich na szczególną uwagę zasługują tereny o najwyższych walorach przyrodniczych i krajoznawczych, które w pierwszym rzędzie winny być objęte badaniami naukowymi, dającymi podstawę do praktycznych rozwiązań w zakresie zagospodarowania przestrzennego. Do takich obszarów należą parki narodowe, stanowiące zespoły przyrodniczo-krajobrazowe o wybitnych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i historyczno-kulturowych, zakładane głównie w celach ochrony. Ponieważ ochrona ta polega na zachowaniu i zabezpieczeniu wszystkich wartości parków, a w niektórych wypadkach na przywróceniu ich do stanu pierwotnego, dlatego problem zagospodarowania parków narodowych musi odbiegać od norm stosowanych ogólnie przy określaniu rozwoju innych terenów.

Wymaga to odrębnych metod planowania przestrzennego w dostosowaniu do potrzeb poszczególnych obszarów chronionych oraz do funkcji, jakie mają one spełniać. Działający od 1964 r. przy IUCN Międzynarodowy Komitet Planowania Systemu Parków (Park System Planning Committee) pracuje nad poszukiwaniem takich metod planowania parków, które odpowiadałyby potrzebom poszczególnych krajów.

Jest to problem bardzo złożony ze względu na odmienne stosunki panujące w różnych krajach świata, na różnorodność parków, ich wielkość i charakter, a także charakter otaczających ich obszarów. Parki nie stanowią bowiem wyizolowanych od otoczenia terenów, lecz znajdują się stale pod naporem czynników zewnętrznych, mniej lub więcej agresywnych, wywierających wpływ na ich powierzchnię.

W dzisiejszych warunkach rozwoju społeczno-ekonomicznego ochrona przyrody realizowana tylko wewnątrz parków narodowych nie daje już pełnej gwarancji ich właściwego zabezpieczenia. Liczne konflikty występujące między czynnikami ochrony i zabezpieczenia wartości przyrodniczych parku i jego użytkowaniem, wynikającym z określonych funkcji, wymagają, poza rozwiązaniem konfliktów wewnątrzparkowych, zwrócenia szczególnej uwagi również na tereny otaczające parki narodowe. Wydaje się iż wiele z wymienionych konfliktów mogłoby ulec, jeżeli już nie likwidacji, to na pewno znacznemu złagodzeniu względnie zahamowaniu przez właściwe w stosunku do parku zagospodarowanie przestrzenne ich obrzeży.

Obrzeża (otuliny) parków narodowych określić można jako układy przestrzenne, świadomie wyznaczone i kształtowane przez człowieka w celu ochrony wartości przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych

parku. Są to więc pewnego rodzaju strefy ochronne, zabezpieczające przedmiot ochrony przed szkodliwym działaniem człowieka.

Biorąc pod uwagę wymienione powody, Zakład Ochrony Przyrody PAN postanowił podjąć badania nad obrzeżami parków narodowych i rozpoczął je w 1971 r. w Pracowni Przestrzennych Problemów Ochrony Przyrody. Wychodząc z założenia, że badaniami należy w pierwszym rzędzie objąć obszary szczególnie zagrożone przez działalność człowieka, rozpoczęto pracę od Pienińskiego i Ojcowskiego Parku Narodowego. W przedstawionym referacie pragnę omówić zagadnienia związane z dotychczasowymi badaniami nad obrzeżem Pienińskiego Parku Narodowego.

Wybór Pienińskiego Parku Narodowego i jego obrzeża jako terenu badań umotywowany był następującymi względami:

- 1) silnym i stale wzrastającym naporem masowego ruchu turystycznego zagrażającego unikalnym w skali europejskiej wartościom przyrodniczym i krajobrazowym tego niewielkiego obszaru,
- 2) projektem zbiornika wodnego w rejonie Czorsztyna, który spowodować musiałby wiele zmian, nie tylko przestrzennych,
- 3) brakiem planu zagospodarowania przestrzennego Parku,
- 4) stosunkowo małą ilością opracowań naukowych dla tego obszaru, zwłaszcza opracowań syntetycznych (w porównaniu np. z Tatrzańskim Parkiem Narodowym).

Jak wykazuje sama nazwa tematu pracy, celem jej są przede wszystkim ujęcia teoretyczno-metodyczne, które dałyby podstawę do określenia układu przestrzennego obrzeża parku, skoordynowanego z głównym jego celem, tj. ochroną zasobów przyrody i krajobrazu.

Temat ma charakter kompleksowy i wymaga wiązania szeregu elementów fizycznych, przyrodniczych, społecznych i gospodarczych we wzajemnych relacjach oraz w relacji do istniejących i przewidzianych funkcji na tym terenie. Z punktu widzenia metodycznego istotne jest:

- 1) określenie sposobu podjęcia tematu zarówno pod kątem problematyki badawczej, jak i form pracy oraz
- 2) opracowanie metody rozwiązań funkcyjno-przestrzennych na badanym obszarze — optymalnych w stosunku do charakteru i roli Parku.

Jeśli chodzi o punkt pierwszy, to obejmuje on:

- a) wybór zagadnień niezbędnych dla uzyskania zamierzonego celu, ich selekcję, porządkowanie i hierarchizację,
- b) analizę i ocenę charakteru i dominacji poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego oraz stanu zagospodarowania parku i jego otoczenia a także określenie ich wzajemnych powiązań i współzależności,
- c) wydobycie istniejących i możliwych w przyszłości konfliktów społecznych i przestrzenno-gospodarczych,
- d) weryfikację istniejących funkcji społecznych parku w świetle

teoretycznych podstaw normalizacji ich powiązań z elementami programu gospodarki narodowej.

Punkt drugi stanowi końcowy etap pracy i będzie w stosunku do poprzedzających opracowań syntezą, dającą teoretyczne podstawy do organizacji przestrzennej obrzeża tego typu obszaru chronionego, jakim jest park narodowy.

Studia prowadzone w ramach wymienionego tematu obejmują kilka problemowych zadań badawczych, rozwiązywanych w kolejnych etapach. W pierwszym etapie prac wyznaczono wstępnie, w oparciu o kryteria geograficzne, obszar otuliny ścisłej Pienińskiego Parku Narodowego w skali 1 : 50 000 — dla podstawowych, analitycznych i syntetycznych prac badawczych, opierających się na studiach terenowych i opracowaniach kameralnych, oraz otuliny szerszej w skali 1 : 100 000 (pow. Nowy Targ) i w skali 1 : 300 000 dla opracowań typu statystycznego, których celem jest poznanie i umiejscowienie obszaru Parku i jego ścisłej otuliny na szerszym tle warunków społeczno-gospodarczych ziem górskich woj. krakowskiego. Nie jest wykluczone, że w późniejszych pracach wyłoni się potrzeba ujęcia pewnych zagadnień na mniejszych obszarach w skali bardziej szczegółowej niż 1 : 50 000.

Wyznaczony obszar ścisłego obrzeża Pienińskiego Parku Narodowego obejmuje ok. 370,60 km², a łącznie z terenem Parku ok. 393,90 km². Graniczą go od południa granica państwowa, od zachodu przełęcz Knurowska — potok Białka i Jaworowy, od północy grzbiet Gorców i grzbiet Radziejowej, od wschodu — Poprad od zejścia się z linią grzbietową Radziejowej. Według podziału Karpat na jednostki regionalne, badany obszar obejmuje wschodnią część Podhala tj. Pogórze Spiskie, rejon Pienin i Małych Pienin, wschodnią część Kotliny Nowotarskiej oraz południowo-zachodnie zbocza Beskidu Sądeckiego.

Pod względem administracyjnym teren badań obejmuje 10 gromad, w tym dwie gromady niepełne (Harkłowa i Nowa Biała), osiedle Krościenko i miasto Szczawnica, łącznie ok. 22,7% powiatu nowotarskiego.

Jest to teren o wysokiej atrakcyjności przyrodniczo-krajobrazowej oraz uzdrowiskowo-klimatycznej, z całą pewnością jeden z nielicznych obszarów w kraju, o tak wysokim zagęszczeniu atrakcji turystycznych i wypoczynkowych, na tak małym obszarze. Potwierdza to jeszcze raz konieczność objęcia Pienińskiego Parku Narodowego wraz z jego obrzeżem dokładniejszymi badaniami w celu ochrony i zabezpieczenia jego wartości.

W obecnym, pierwszym etapie pracy, tj. w okresie 1971—1972, poza początkowymi pracami organizacyjno-programowymi, skupiono się głównie na opracowaniach typu analitycznego z zakresu zagadnień fizyczno-przyrodniczych, demograficznych i społeczno-ekonomicznych. Ponieważ podstawową funkcją badanego obszaru jest rekreacja, dlatego skoncentrowano się na tych zagadnieniach, które tę funkcję mogą

naświetlić od strony fizyczno-przyrodniczej oraz społeczno-gospodarczej. W związku z tym wykonano w skali 1 : 50 000 studium fizjograficzne oraz studium wartości i walorów przyrodniczych i rozpoczęto na szerszą skalę badania klimatyczne. Opracowano mapy występowania terenów nawietrznych i zawietrznych, obrazujących stopień nasilenia opadów w przekroju roku, okresu wegetacyjnego i okresu zimowego oraz rozpoczęto opracowania z zakresu zjawisk termicznych, zagadnień pokrywy śnieżnej, częstotliwości i siły wiatru, zachmurzenia i mgły. Opracowanie mapy klimatycznej w stosunkowo dużej skali szczegółowości będzie podstawą przeprowadzenia regionalizacji klimatu, co prócz znaczenia poznawczego będzie mieć i znaczenie praktyczne dla planu zagospodarowania przestrzennego terenu. W dalszej fazie przewiduje się studium ekspozycji i nachylenia stoków oraz studium z zakresu zagadnień wodnych.

Ponieważ podstawowym elementem przyrody jest las, odgrywający pierwszorzędą rolę w dziedzinie turystyki, zainicjowano studium leśne od strony siedliskowej, a także ze względu na warunki społeczno-gospodarcze od strony własnościowej.

Dla uzyskania pełnego obrazu atrakcyjności turystycznej badanego obszaru wykonano zestawienie zabytków historycznych oraz w celu określania stopnia przygotowania terenu do turystyki przedstawiono — zainwestowanie w podstawowe usługi w tym zakresie. Chcąc zbadać wielkość ruchu turystycznego w Pienińskim Parku Narodowym i na jego obrzeżu, przeprowadzono badania terenowe w 8 punktach obserwacyjnych w pierwszym etapie dla ruchu świątecznego. W wyniku przeprowadzonych badań dokonano ewidencji tego typu turystyki w 1971 r. Badania prowadzone są też w roku bieżącym i przewidziane na rok 1973. Pozwoli to na łatwiejsze uchwycenie tego zagadnienia oraz możliwość dokonania porównań i oceny. Już obecne obliczenia zmierzające do uchwycenia zróżnicowania terenu pod względem nasilenia ruchu turystycznego wskazują na wielką jego koncentrację w obrębie paru renomowanych miejscowości jak Szczawnica, Krościenko i Czorsztyn, przy minimalnych jego rozmiarach w innych punktach badanego obszaru.

Z zagadnień społeczno-gospodarczych na terenie ścisłego obrzeża Pienińskiego Parku Narodowego zestawiono ludność według grup wieku dla lat 1960 i 1970, co pozwoliło na uchwycenie zmian w okresie dziesięciolecia, dla tego bardzo istotnego we współczesnej wsi zjawiska. Również w przekroju tego samego dziesięciolecia opracowano dla ścisłej otuliny Parku strukturę gospodarstw rolnych z uwagi na fakt, iż rolnictwo stanowi dla mieszkańców tego terenu główne źródło utrzymania, a problem wielkości gospodarstwa rolnego odgrywa w tym wypadku zasadniczą rolę.

W wyniku analizy materiałów statystycznych dotyczących szerokiej otuliny tj. ziem górskich woj. krakowskiego, a przeprowadzonej w zakre-

się wybranych zagadnień społeczno-ekonomicznych za lata 1960 i 1970, opracowano szereg kartogramów w skali 1 : 300 000. Zobrazowały one charakter badanego obszaru i pozwoliły na porównanie ścisłego obrzeża Pienińskiego Parku Narodowego z innymi terenami górskimi. Następnie na podstawie wymienionych kartogramów rozpoczęto badania zmian, jakie zaszły w okresie dziesięciolecia w zakresie analizowanych zjawisk, przedstawiając je roboczo w skali 1 : 1 000 000. Rzucają one ciekawe światło na dynamikę rozwojową poszczególnych obszarów regionu górskiego.

Jako pierwsze opracowanie, ujmujące zagadnienia od strony relatywnej, wykonano studium przyrodniczo-turystyczne dla ścisłej otuliny w skali 1 : 50 000. Zestawiono w nim problemy walorów przyrodniczych z niektórymi zagadnieniami turystyki wycieczkowej, jak rozmieszczenie i typy szlaków turystycznych, rozmieszczenie schronisk i stacji turystycznych, punkty widokowe z próbą określenia rozległości widoku i in. Praca ta będzie dalej kontynuowana i rozszerzana.

W wyniku dotychczas przeprowadzonych prac badawczych dla Pienińskiego Parku Narodowego i jego obrzeża uzyskano:

1) podstawę do rozpoczęcia syntez cząstkowych w ramach poszczególnych grup studiów jak: problemy przyrodnicze, demograficzne, społeczno-ekonomiczne, oraz zagadnień ze styku poszczególnych grup, z ich wzajemnych związków i zależności, zwłaszcza najbardziej charakterystycznych dla badanego terenu,

2) możliwość wstępnego wyodrębnienia sytuacji konfliktowych w zakresie występujących w Pienińskim Parku Narodowym i na jego obrzeżu funkcji społeczno-gospodarczych,

3) podstawę do dalszych prac badawczych i koncepcyjnych nad problemem zagospodarowania obrzeża Parku, co ma również szersze znaczenie dla zagadnienia planowania przestrzennego w rejonach o wysokich walorach środowiska przyrodniczego. Jakkolwiek bowiem badania prowadzone są na określonym obszarze rozwiązują określone zagadnienia, to jednak mają one również charakter ogólny, teoretyczno-metodyczny, co może być wykorzystane także na innych, zbliżonych problematyką terenach.

STRESZCZENIE

Parki narodowe na terenie Karpat stanowią zespoły przyrodniczo-krajobrazowe o szczególnych wartościach, zasługujące na pełną ochronę. W dzisiejszych warunkach rozwoju społeczno-ekonomicznego ochrona przyrody realizowana w obrębie parku narodowego nie daje jednak pełnej gwarancji ich właściwego zabezpieczenia.

Liczne konflikty występujące pomiędzy przyrodą a działalnością człowieka mogą być w znacznej mierze usunięte względnie złagodzone przez właściwe zagospodarowanie najbliższego otoczenia parku. Rozwiązanie tych problemów wymaga podstawowych prac badawczych.

Pieniński Park Narodowy wraz z jego obrzeżem należy do obszarów szczególnie zagrożonych i potrzebujących tego typu opracowań. Wobec silnego i stale wzrastającego masowego ruchu turystycznego oraz planowanej lokalizacji zbiornika wodnego w rejonie Czorsztyna, przy unikalnych w skali europejskiej walorach przyrodniczo-krajobrazowych, a także zdrowotnych tego terenu, potrzeba podjętej pracy jest szczególnie aktualna.

Przedstawiony temat ma charakter kompleksowy. Wymaga on wiązania szeregu elementów środowiska przyrodniczego i geograficznego we wzajemnych relacjach do przewidzianych na tych terenach funkcji społeczno-ekonomicznych. W problematyce badawczej położono więc nacisk na zagadnienia naświetlające z jednej strony zjawiska fizyczno-przyrodnicze, z drugiej zagadnienia związane ze stosunkami ludnościowymi oraz rodzajami i formami gospodarki.

Dotychczasowe wyniki prac pozwalają na stwierdzenie, że jakkolwiek badania prowadzone są na określonych terenach i rozwiązują określone lokalne problemy, mają również charakter ogólny, teoretyczno-metodyczny.

Александра Богуцка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ОКРАИННЫХ ЗОН ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАПОВЕДНИКОВ В ГОРНЫХ РАЙОНАХ НА ПРИМЕРЕ ПЕНИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА

Резюме

Государственные заповедники природы на территории Карпат составляют особенно ценные, природно-ландшафтные ансамбли заслуживающие на полную охрану. В существующих общественно-экономических условиях развития страны — охрана природы реализована в пределах государственного заповедника не даёт однако полной гарантии правильного её обеспечения.

Многочисленные конфликты, выступающие между природой и хозяйственной деятельностью человека, могут быть в значительной мере ликвидированы или уменьшены путём правильного использования ближайшего окружения заповедника.

Пенинский национальный парк наряду с его окраинами, между прочим, относится к территориям подвергнутым угрожению. Он обладает при этом значительно меньшим количеством научных работ по сравнению с другими государственными парками, особенно синтетических, и кроме того до сих пор не получил плана территориально-экономического развития. Ввиду большого, постоянно возрастающего туристского движения и планируемого строительства водохранилища в районе Чорштына, при уникальных в европейском масштабе природно-ландшафтных и также здравоохранительных качествах этой территории, необходимость предпринятой работы кажется особенно актуальной.

Представленная тема имеет комплексный характер. Требуется увязка ряда элементов природной среды и географической среды во взаимных соотношениях и в соотношениях предвиденных на этой территории общественно-экономических функций.

В исследовательской проблематике представленной темы особое значение придаётся вопросам освещающим с одной стороны физико-природные явления, и с другой стороны вопросам связанным с демографическими явлениями и образовавшимися до сих пор формами хозяйства.

Результаты уже проведенных работ, в парках, которые решили ряд определённых локальных проблем, имеют также общий теоретико-методический характер.

Aleksandra Bogucka

THEORETICAL BASIS OF DELIMITING AND SHAPING THE BORDERS
OF NATIONAL PARKS IN THE MOUNTAIN TERRITORIES ON THE
EXAMPLE OF THE PIENINY NATIONAL PARK

S u m m a r y

The national parks in the Carpathian Mts constitute natural biological and landscape complexes of particular values deserving full preservation. However under the present conditions of the social and economical development the preservation of nature realized within national parks cannot fully guarantee their proper protection.

Numerous conflicts between the nature and the activity of man can be in a great measure removed or alleviated by the proper management of the nearest surroundings of a park. The treatment of this problem must be based on scientific investigations.

The Pieniny National Park together with its borders is among the areas particularly threatened and requires such investigations. Considering the intense and constantly growing mass tourism and the intended localization of a dam reservoir near Czorsztyn on the one side and the unique natural landscape and resort values on the other, the necessity of undertaking such studies seems especially imperative.

The presented problem is of a complex character. It requires a connection of a number of elements of the natural and geographical environment in their mutual relations and in relations to the planned social and economical functions of this area. Hence in the investigations special attention was given to the problems concerning physical and natural phenomena as well as to those connected with the demographic relations, the forms and types of economy.

As far the obtained results indicate that although the investigations have been carried out in the restricted areas and have solved local problems, they also are of general theoretical and methodical character.